

TÜRÜK

Uluslararası Dil, Edebiyat
ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi
2017, Yıl:5, Sayı:9

Geliş Tarihi: **14.06.2016**

Kabul Tarihi: **10.01.2017**

Sayfa:332-336

ISSN: 2147-8872

Yrd. Doç. Dr. Emine ATMACA, ZÜHRETÜ’R-RİYÂZ (Giriş-İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım), Palet Yayınları Konya Kasım 2015, s. 421, ISBN: 978-605-9269-04-9

Reshide Adzhumerova*

Oğuzların XII. yüzyılın sonunda kendi ağızlarına dayanarak Anadolu’da kurup geliştirdikleri edebî yazı dilinin ilk dönemine Türklük Bilimi’nde *Eski Oğuz Türkçesi* (~*Eski Anadolu Türkçesi*) denir. Osmanlı Türkçesi, tarih bakımından Osmanlı Beyliği’nin gittikçe güçlenerek Anadolu’da siyasî ve sosyal birliğin sağlanmasından sonra özellikle İstanbul’un fethiyle bu kentin yeni bir ilim, kültür ve uygarlık merkezi haline gelmesi üzerine kısa sürede büyük bir gelişme gösteren yazı dilinin¹ adıdır. Bu dönem, XV. yüzyıldan başlayarak XX. yüzyıla kadar devam etmiş ve imparatorluk sınırları içerisinde gelişme göstermiştir.

Osmanlı Türkçesi dönemi kendi içerisinde üç döneme ayrılmıştır²: a) Başlangıç Devri Osmanlı Türkçesi (XV-XVI. yy.) b) Klasik Dönem Osmanlı Türkçesi (XVI-XIX. yy.), c) Yenileşme Dönemi Osmanlı Türkçesi (XIX-XX. yy.). “Türk dili ve edebiyatının bu dönemi, niteliği bakımından klâsik Osmanlı Türkçesi özellikleri gösterdiği için araştırmacılar tarafından “klâsik devir” diye adlandırılmıştır³. Klasik Osmanlı Türkçesi (~Orta Osmanlıca), XVI. yüzyıldan başlayıp XIX. yüzyılın ortalarına kadar devam eden bir dönemdir. Bazı araştırmacılar, çalışmalarında bu dönemi XVI. yüzyıl ve XX. yüzyıl arası olarak vermektedir⁴. Klasik Osmanlı Türkçesi döneminin Eski Oğuz Türkçesi döneminden ayrılan yönü, bu

¹ Mertol TULUM, “Osmanlı Nesrinin Dili”, Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları ve Nesrin İnşası: Düzyazıda Dil, Üslûp ve Türkler, Haz. Hatice Aynur ve öte., *Turkuaz Yayıncılık*, İstanbul, 2010 s. 25.

² Mustafa ÖZKAN, *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 41-47.

³ Zeynep KORKMAZ, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara 2003, s. C.

⁴ Talat DİNAR-Ceyhun Vedat UYGUR, *Ğâyetü’l-Müntehâ fi-Tedbirî’l-Merzâ, Ses ve Şekil Bilgisi, İmlâ Özellikleri ve Söz Varlığı*, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/4 Spring 2013, p. 635-648, ANKARA-TURKEY s. 636.*

* Yrd. Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, radzhumerova@kastamonu.edu.tr

dönemde bazı eklerin *dudak uyumuna girmiş*, bazı eklerde ise *dudak uyumuna giriş sürecinin başlamış* olmasıdır.

“XVI-XIX. yüzyıllar arası, edebî dilde yeni bir aşama ve Eski Oğuz Türkçesinden kesin sınırlar ile ayrılma dönemidir. XV. yüzyılın ikinci yarısında bir geçiş dönemi özelliği gösteren ve Türkçenin aleyhine doğru yol almaya başlayan yazı dili, saray ve aydınlar topluluğunda koyu bir Osmanlı İslâm sisteminin yer alması, Arap, Fars dillerinin Türk diline işlemesi, Türkçenin yetersiz sayılarak hor görülmeye başlaması gibi nedenlerle, 50 yıl içinde bu geçiş döneminin ortaya koyduğu ikili özelliklerden sıyrılarak ve yeni edebî gelişmelere koşut olarak bütünüyle klâsik bir yazı diline bürünmüştür”⁵. Böylelikle XVI. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun ihtişamına paralel olarak yazı dili, iç ve dış yapısı bakımından büyük bir değişiklik geçirmiş ve Eski Oğuz Türkçesinin tersine ağır ve ağdalı bir dil yapısına bürünmüştür. Bu dönemin en önemli özelliği, dil yapısının *Türkçe* olmasının yanı sıra Arapça, Farsça ve Türkçeden meydana gelmiş üçlü suni bir dille kaleme alınmış eserlerin olmasıdır.

Eski Oğuz Türkçesi hakkında bugüne kadar pek çok kitap ve makale yayımlanmış, bu dönemde yazılmış eserler üzerinde birçok akademik çalışma yapılmış ve yapılmaya da devam etmektedir. Ancak Klasik Osmanlı Türkçesi dönemine ait eserler üzerinde yapılan çalışmalar Eski Oğuz Türkçesi dönemine ait çalışmalarla mukayese edilirse daha azdır. Bu dönemle ilgili yapılan çalışmalardan bazıları şöyledir: İbrahim Olgun-İsmet Parmaksızoğlu, *Firdevsî-i Rumî Kutubnâme* (1980), Özen Yaylagül, *Ebvâb-ı Şifâ* (2010), Zuhâl Kültürel-Latif Beyreli, *Şerîfî Şehnâme Çevirisi* (1999), Yusuf Tepeli, *Dervîş Muhammed Yemînî Fazîlet-Nâme I-II (Gramatikal Dizin)* (2002), Musa Duman, *Birgîlî Muhammed Efendi Vasiyyet-nâme* (2000), Mustafa Özkan, *Cinânî Cilâü’l Kulûb (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)* (1990), M. Mehdi Ergüzel, *Bâz-Nâme-i İndî (Kitabü Bâz-Nâme-i İcâd-ı Mücerreb) (İnceleme-Karşılaştırmalı Metin-Dizin)* (2007), Zafer Önler, *Revnâk-ı Bustân* (2000), Osman Yıldız, *Ahvâl-i Kıyâmet (Giriş-İnceleme-Metin-Dizinler)* (2002), M. Mehdi Ergüzel, *Kitâb-ı Bâz-nâme-i Pâdişâhî (İnceleme- Metin-Dizin)* (2001), Abdurrahman Özkan, *Mehekkü’l-İlim Ve’l-Ulemâ* (2009), Abdurrahman Özkan, *Netâyicü’l-A’mâl ve Menâhicü’l-Ebrâr (Amellerin Neticeleri ve İyilerin Yolları) (Giriş-İnceleme-Metin-Dizinler-Tıpkıbasım)* (2015).

Klasik Osmanlı Türkçesi dönemine ait en son yapılan çalışmalardan biri de Emine Atmaca’nın *Zühretü’r-Riyâz (Giriş-İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)* adlı çalışmasıdır. Bu çalışma, 2015 yılında Palet yayınlarından çıkmıştır. Yazar, kitabını 09.07.2015 yılında vefat eden anneannesi Ayşe Cihan’a ithaf etmiştir. Kitap, *Giriş, İnceleme, Metin, Dizin* ve *Tıpkıbasım* bölümlerinden oluşmaktadır.

Eserin *Ön Söz* bölümünde, *Zühretü’r-Riyâz*’ın ortaya konuluş sebebi ve bölümleri hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir (s. 7-8).

Eserin *Giriş* bölümünde (s. 21-31), eserin müellifi, telif tarihi, meydana getirilişi, adı ve yazılış sebebi, nüshaları, konusu ve müstensihî hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir.

⁵ Zeynep KORKMAZ, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara 2003, s. C.

Eserin Ankara Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 06 Mil Yz A 3414/1 numarada kayıtlı olan nüshasında “astronomi” metni olduğu yazılıdır. Ancak yazar tarafından eserin bir astronomi metni değil, halkı dini konularda aydınlatmak üzere sade bir dille kaleme alınmış dini-ahlâki bir öğüt (~mev’ize) kitabı olduğu tespit edilmiştir. Çünkü eserin 37 faslında da astronomi ile ilgili herhangi bir bölüm yoktur. Fasılların hepsinde de dini-ahlâki konular ele alınmıştır. Kitapta yer alan fasıl başlıklarından bazıları şöyledir: *fasıl cuma sevâbın beyân ider* (58b/5, 6), *fasıl sadaka faziletin beyân ider* (63b/6), *fasıl konukluk sevâbın beyân ider* (65b/5), *fasıl dernek cemiât sevâbın beyân ider* (68a/6), *fasıl cümerdlük sevâbın beyân ider* (69a/7, 8), *fasıl ödünç virmek sevâbın beyân ider* (70a/10), *fasıl selâm virmek sevâbın beyân ider* (72b/11), *fasıl ağsırsa ٱالله ٱيرحك diyenüñ sevâbın beyân ider* (73b/1), *fasıl ekinciler sevâbın beyân ider* (74a/5), *fasıl fakirler sevâbın beyân ider* (76b/11), *fasıl zinâ günâhın beyân ider* (79b/5), *fasıl ribâ günâhın beyân ider* (83a/1), *fasıl günâhın beyân ider* (85a/1), *fasıl gıybet ve musâvi itmek günâhın beyân ider* (86b/9), *fasıl kendüsini büyük görenler günâhın beyân ider* (88b/5, 6), *fasıl fariza namâz sevâbın beyân ider* (103b/10, 11), *fasıl cemâatle namâz kılmak sevâbın ve sevâbın beyân ider* (107b/5), *fasıl cemâatle namâz kılmayan günâhın beyân ider* (112a/6, 7), *fasıl allâhü teâlâyâ şükür itmek sevâbın beyân ider* (114a/11), *fasıl yetimlere ihsân itmek sevâbın beyân ider* (117a/4, 5), *fasıl hasta sormak sevâbın beyân ider* (118b/3) vb (s. 29-30).

Eserde ayrıca *Metinde Arkaik (~Eskicil) Şekiller* başlığı altında arkaik unsurlara yer verilmiştir. Eserde arkaik şekiller, iki başlıkta ele alınmıştır: a) *Kelimelerdeki Arkaik Unsurlar*, b) *Eklerdeki Arkaik Unsurlar*. Kelimelerdeki arkaik unsurlar, *uçmak*, *tamu*, *KAĞI-*, *us*, *KAĞI*, *sı-* vb. kelimeler; eklerdeki arkaik unsurlar ise *-gıl / -gil çokluk* eki örnek olarak verilmiştir (s. 61-64).

Eserin Giriş bölümünün sonunda “Eserin Dili” başlığı altında eserde görülen belli başlı ses ve şekil bilgisi özelliklerinden hareketle eserin istinsah edildiği yüzyıl tespit edilmeye çalışılmıştır. Şöyle ki;

a) Zühretü’r-Riyâz’ın yazılış tarihi tam olarak bilinmemektedir; yalnız eserde görülen bazı dil bilgisi özellikleri, eserin Eski Oğuz Türkçesi döneminin sonları ile Klasik Osmanlı Türkçesinin başlarında yazıldığını göstermektedir. Eserde bazı eklerin uyuma girdiği görülmektedir. Bu eklerden bazıları şöyledir: *-IncA / -UncA* zarf-fiil eki; *olmayınca* (19a/5), *çıķınca* (19b/11), ilgi eki; *kimseniñ* (70a/6), *anıñ* (22a/10, 38b/6, 108b/4), teklik ve çokluk şahıs iyelik ekleri; *ümmetim* (2a/7), *ķurbānuñızı* (45b/8) vb (s. 30).

b) Eserde ayrıca Eski Oğuz Türkçesinden farklı olarak yuvarlaklaşmaya bağlı uyumsuzluklar da tespit edilmiştir. Bu tür uyumsuzluklar, bazı çalışmalarda *tersine uyumsuzluk/ters uyumsuzluk*⁷ olarak verilmektedir. Eserde, yuvarlaklaşmaya bağlı uyumsuzluklar şöyledir: İsimden isim yapım eki; *oğlancuķ* (68b/7), *ķızcuğazlar* (54a/10),

⁶ Dua cümlesi: “Allahu Teâlâ (c.c.), sana rahmet etsin”.

⁷ Yavuz KARTALLIOĞLU, *Klâsik Osmanlı Türkçesinde Eklerin Ses Düzeni* (16., 17. ve 18. Yüzyıl), TDK Yayınları, Ankara 2011, s. 101.

Karıcuğlar (57b/2), geçmiş zaman üçüncü şahıs eki; *didü* (85a/5), *dilemedü* (32a/7), *geldü* (108a/6) vb (s. 31).

Eserin *İnceleme* bölümü (s. 33-64), *Yazılış (~İmla) Özellikleri* ve *Ses Bilgisi (~Fonetik) Özellikleri* olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. *Yazılış (~İmla) Özellikleri* bölümünde, eserde geçen kelime tabanlarındaki ve eklerdeki ünlülerin ve ünsüzlerin yazılışları, şeddenin kullanılması, bazı ek ve şekillerin yazılışları örnekler eşliğinde verilmiştir. *Ses Bilgisi Özellikleri* bölümünde ise eserdeki ses bilgisi özellikleri örneklerden hareketle ele alınmıştır. Ses bilgisi özellikleri verilirken metindeki kelimeler, Eski Oğuz Türkçesiyle, Standart Türkiye Türkçesiyle ve yeri geldikçe Eski Türkçeyle mukayese edilerek verilmiştir. Terim konusunda genel olarak Osman Nedim Tuna'nın "Lisans, Yüksek Lisans, Doktora Ders Notları"ndan (1986) yararlanılmıştır.

Eserde, *Yazılış (~İmla) Özellikleri*, *Ses Bilgisi (~Fonetik) Özellikleri* ve *Dizin* bölümlerinde eserin ekleşme bilgisi özelliklerine ayrıntılı yer verildiği için "Şekil Bilgisi (~Morfoloji)" bölümünde ayrıca yer verilmemiştir. Çalışmada, eserin "Söz Dizimi", "Söz Varlığı" ve "Metindilbilimsel" yönden incelenmesine de yer verilmemiştir. Yazarın çalışmasında belirttiğine göre dilbilimin bu alt bilim dalları, ayrı bir çalışma konusu olarak sonraki çalışmalarında yer alacaktır.

Eserin *Metin* bölümünde (s. 83) ise *Türk İlmî Transkripsiyon Sistemi* esas alınarak metin çeviri yazılı bir şekilde yeni yazıya aktarılmıştır. Eserde Arapça olan bölümler, ayet, hadis ve dualar özgün biçimleriyle metinde yer almış ve dipnotta gerekli açıklamaları yapılmıştır. Eserin bu bölümü, çalışmanın en uzun kısmını teşkil etmektedir.

Metin, Klâsik Osmanlı Türkçesi dönemine ait bütün özellikleri taşımasının yanında dönemin ağız özellikleri ve özellikle arkaik kelimelerin çokluğu bakımından da son derece önemlidir. Bu bağlamda Zühretü'r-Riyâz, Klasik Osmanlı Türkçesi dönemi metinleri dil çalışmalarının tespitinde büyük bir kolaylık sağlayacaktır.

Eserin *Dizin* bölümünde (s. 147), yalnızca *Kelimeler Dizini* bölümü bulunmaktadır. Eserin *Kelimeler Dizini* bölümünde, eserde geçen bütün kelimeler ve özel adlar alfabetik olarak verilmiştir. Dizinde yer alan yabancı kelimelerin kaynağı belirtilmiştir. Mesela; *leşker* -1- (< Far.) Asker, *letâfet* -2- (< Ar.) Lâtiflik, hoşluk, güzellik (s. 235-236), *cevâb* -6- (< Ar.) Sorulan soruya verilen karşılık, cevap, *cihâlet* -1- (< Ar.) Câhillik, bilmezlik, cehâlet (s. 174), *pâdişâh* -3- (< Far.) Padişah, hükümdar (s. 257), *ramazân* -43- (< Ar.) Kamer takviminin dokuzuncusu, üç ayların sonuncusu, oruç ayı (s. 259), *râhât* -4- (< Ar.) Üzüntüsüz, tasasız, bir halde bulunma (s. 258), *kefen* -1- (< Ar.) Ölüyü sardıkları bez (s. 225), *maḥzûn* -1- (< Ar.) Hüznü, tasalı, kaygılı (s. 237), *tezevüc* -1- (< Ar.) Zevce edinme, edinilme, evlenme (s. 279), *tezkere* -1- (< Ar.) Tezkere, pusula (s. 279), *tevekkül* -1- (< Ar.) İş Allah Teâlâ'ya (c.c.) bırakıp kadere râzî olma (279), *mekerrem* -2- (< Ar.) Mükerrerem, sayın, muhterem, aziz, saygıdeğer, ululandırılan, sayın, hürmet ve ta'zime erişmiş (s. 239), *medh* -1- (< Ar.) Övme, birinin iyi şeylerini söyleme (s. 239), *sünnet* -8- (< Ar.) Hz. Muhammed'in (s.a.v.) sözleri, işleri ve tasvipleri (Mesela; misvak kullanmak, kına yakmak, hediyeleşmek, namazı cemaatle kılmak vb.) (s. 271), *şehir* -19- (< Far.) Şehir, büyük belde, büyük kent, il (s. 272) vb.

Kelimelere gelen çekim ekleri alfabetik olarak verilmiştir. Dizinde, *et-*, *eyle-*, *kı-* gibi yardımcı fiillerle oluşturulan yapılar, yalın şekilleriyle iç madde olarak yer almıştır. Özel adlar hakkında çok kısa bir bilgi verilmiştir. Bazı şahıs adları tam olarak belli olmadığı için dizinde yalnızca “şahıs adı” olarak verilmiş ve karşılıklarına bugünkü söyleniş şekilleri yazılmıştır: *c abdullah* (< Ar.) Sehil bin Abdullah Tüsterî (r.a.) (ö. 283/896). Tasavvuf ehlinin ve evliyanın büyüklerindedir. *c abbās* (< Ar.) Abdullah b. Abbas (r.a.) (ö. 68 / 687-688), Hz. Muhammed’in (s.a.v.) amcasının oğlu (s. 148) vb.

Kelimelere anlam verilirken kelimelerin metinde geçen anlamlarına, bağlama (~context) özellikle dikkat edilmiştir: *aķ* -11- 1) Ak, beyaz. 2) Temiz. 3) Günahsız. (s. 151), *bil-* 1) Herhangi bir şeyi anlamış veya öğrenmiş bulunmak, bilmek. 2) Takdir etmek, değerini bilmek. 3) Haberdar olmak, öğrenmek (s. 164-165), *bile* -30- 1) Bile, dahi. 2) Birlikte, beraber (s. 165), *buyur-* -385- 1) Buyurmak, demek, söylemek, düşüncesini bildirmek. 2) Söylemek, anlatmak. (s. 171-172), *dikil-* 1) (gönlüne nur) Doğmak. 2) Dikme işi yapılmak vb. (s. 179), *dil* -7- 1) Dil, insanların düşündüklerini ve duyduklarını bildirmek için kelimelerle yaptıkları antlaşma. 2) Lisan, dil. (s. 179), *geç-* 1) Geçmek, gelip geçmek, aşmak. 2) Bahsi geçmek, sözü geçmek (s. 192), *gel-* 1) Ulaşmak, varmak, gelmek. 2) Zamanı, sırası gelmek. 3) Süreklilik bildirir. 4) İmana gelmek, Müslümanlığı kabul etmek. 5) Kıymetli olmak. 6) Yapmak, işlemek (s. 192- 193), *sür-* -2- 1) Sürmek, önüne katıp götürmek. 2) Dokundurmak, değdirmek. (s. 271).

Eserin son bölümünde ise bu alanda yapılan çalışmalardan farklı olarak metnin *Tıpkıbasımı'nın* (s. 303) hepsine yer verilmiş olmasıdır. Böylelikle okuyucular, metnin hepsinden kolaylıkla istifade edebileceklerdir.

Zühretü'r-Riyāz adlı eser, Eski Oğuz Türkçesi ve Klasik Osmanlı Türkçesi alanlarında çalışan öğretim üyeleri, lisans, yüksek lisans ve doktora öğrencileri için kaynak kitap hüviyetine sahip bir eserdir. Bu güzel çalışması için Yrd. Doç. Dr. Emine Atmaca'yı tebrik eder, başarılarının devamını dilerim.